

BOSHLANG'ICH MAKTAB YOSHIDA O'QUV MOTIVATSIYASI : TASHQI RAG'BATDAN ICHKI QIZIQISH SARI

Tursunova Komolaxon Vohidovna

*Oriental Universiteti 1-kurs magistri, "Ziyo-Zukko Umumta'lim maktab"i
boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada boshlang'ich maktab yoshidagi o'quvchilarda o'quv motivatsiyasining shakllanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'quv motivatsiyasining tashqi rag'batlardan ichki qiziqish va bilishga bo'lgan ehtiyojga o'tish jarayoni yoritilgan. Empirik tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatish, suhbat, so'rovnoma hamda faoliyat mahsullarini tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Olingan natijalar boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'quv motivatsiyasining dastlab tashqi omillar bilan belgilanib, ta'lim jarayoni to'g'ri tashkil etilganda ichki motivatsiya shakllanishi mumkinligini ko'rsatdi. Maqolada o'quv motivatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ham berilgan.*

Kalit so'zlar: *O'quv motivatsiyasi, boshlang'ich maktab yoshi, tashqi rag'bat, ichki qiziqish, o'quv faoliyati, psixologik xususiyatlar, ta'lim samaradorligi.*

KIRISH QISMI

Psixologiya fanida o'quv motivatsiyasi shaxsning o'quv faoliyatini faollashtiruvchi va boshqaruvchi asosiy ichki mexanizm sifatida talqin etiladi. L.S. Vygotskiy bolaning psixik rivojlanishi ijtimoiy muhit va kattalar bilan hamkorlik jarayonida amalga oshirishini ta'kidlab, boshlang'ich maktab yoshida o'quv motivatsiyasi ko'proq tashqi ta'sirlar orqali shakllanishini qayd etadi. Uning fikricha, pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan ta'lim jarayoni tashqi rag'batlarning asta-sekin ichki ehtiyoj va qiziqishga aylanishiga imkon yaratadi.

A.N. Leontevning faoliyat nazariyasida motiv faoliyatning harakatlantiruvchi kuchi sifatida qaraladi. Olimning ta'kidlashicha, boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'quv faoliyati dastlab tashqi maqsadlar asosida amalga oshiriladi, biroq mazkur faoliyatning mazmuni o'quvchi uchun shaxsiy ahamiyat kasb eta boshlaganda ichki motivatsiya shakllanadi. D.B. Elkonin esa boshlang'ich maktab yoshini o'quv faoliyatining yetakchi faoliyat sifatida shakllanish bosqichi deb hisoblab, bu davrda o'qituvchining baholashi va rag'batlantirish usullari muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi.

A.K. Markova o'quv motivatsiyasini shaxsning bilishga bo'lgan ehtiyoji bilan bog'lab izohlaydi. Uning fikricha, boshlang'ich maktab yoshida o'quv motivatsiyasining barqarorligi ichki qiziqishning shakllanish darajasi bilan belgilanadi va faqat tashqi rag'batlarga asoslangan ta'lim uzoq muddatli samarani ta'minlay olmaydi.

Xorijiy psixologlar orasida E. Deci va R. Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini belgilash nazariyasi (Self-Determination Theory) o'quv motivatsiyasini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Ularning fikricha, ichki motivatsiya shaxsning uch asosiy ehtiyoji — avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik qondirilganda shakllanadi. Boshlang'ich maktab yoshida ushbu ehtiyojlarni hisobga olgan holda tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarda bilim olishga bo'lgan barqaror ichki qiziqishni rivojlantiradi.

Shuningdek, J. Bruner ta'limning kashfiyot (discovery learning) modeli orqali o'quvchilarda bilishga bo'lgan ichki qiziqishni rivojlantirish mumkinligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bolalar bilimni tayyor holda emas, balki mustaqil izlanish jarayonida egallaganlarida o'quv motivatsiyasi yanada mustahkamlanadi.

Yuqoridagi mahalliy va xorijiy psixolog olimlarning qarashlari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich maktab yoshida o'quv motivatsiyasi dastlab tashqi rag'batlar asosida shakllanib, ta'lim jarayoni to'g'ri tashkil etilganda ichki qiziqish va bilishga bo'lgan ehtiyojga aylanishi mumkin. Shu sababli mazkur mavzuni o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Asosiy qism:

1. Metodlar

Tadqiqotda “Ziyo-Zukko Umumta'lim maktab” ining 2–4-sinf o'quvchilari (40 nafar) ishtirok etdi. O'quv motivatsiyasini aniqlash uchun quyidagi metodlardan foydalanildi:

Pedagogik kuzatish: o'quvchilarning darsdagi faolligi va ishtiroki qayd etildi.

Suhbat: individual va guruhli suhbatlar orqali o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi aniqlangan.

So'rovnomalar: “O'quv motivatsiyasini aniqlash” moslashtirilgan shakli qo'llanildi, unda tashqi va ichki motivatsiya elementlari baholandi.

Tashqi mativlarni, ichki motivlarga aylantirish mashg'ulotlari:

1. Kashfiyot va muammoli o'rganish mashg'ulotlari:

Bruner (1961) ta'kidlashicha, bolalarni bilimni tayyor holda qabul qilishga majburlash o'rniga, o'zlari kashf qiladigan mashg'ulotlar tashkil qilish zarur.

Masalan: matematikani o'rgatayotganda o'yinli masalalar, tabiiy fanlarda esa experimentlar orqali yechim topish.

Natija: o'quvchilar bilimga nisbatan ichki qiziqish hosil qiladi.

2. Ijodiy va loyihaviy mashg'ulotlar:

O'quvchilarga mustaqil ishlar va mini-loyihalar berish (rasm chizish, hikoya yaratish, kichik ijtimoiy loyiha)

Maqsad: faqat baho uchun emas, o'z natijasini yaratish xursandligi orqali motivatsiya oshadi.

Deci & Ryan (1985)ning nazariyasiga ko'ra, bu avtonomiya va kompetentlik ehtiyojlarini qondiradi.

3. O'yin elementlari va gamifikatsiya:

Dars jarayonida ta'limiy o'yinlar, ball tizimi, topshiriqlarni darajalashtirish

Masalan: "Bilimlar safari" o'yini, matematikada "Topshiriqlar kartasi"

Natija: tashqi rag'bat (ball, mukofot) bilan birga ichki motivatsiya ham uyg'onadi.

4. Mustaqil tanlov va qaror qabul qilish mashg'ulotlari

O'quvchilarga dars mavzulari yoki topshiriqlarni tanlash imkoniyati berish

Masalan: "Qaysi kitobdan o'qiyman?" yoki "Qaysi masalani birinchi yechaman?"

Natija: o'quvchi o'z qarorini tanlaganligi sababli ichki motivatsiya kuchayadi.

5. Kichik muvaffaqiyatlarni e'tirof etish

Har bir muvaffaqiyatni maqtov, e'tirof yoki stiker orqali ta'kidlash

Masalan: "Ajoyib yechding!", "Bugun sen juda faol eding!"

Natija: tashqi rag'bat asta-sekin ichki qoniqish va ishonchga aylanishi.

6. Hamkorlik va guruh mashg'ulotlari

Guruhda ishlash, o'z fikrini boshqalarga yetkazish va boshqa bolalarning fikrini eshitish

Masalan: kichik guruh loyihalari yoki "fikir almashish davralari"

Natija: ijtimoiy motivatsiyani ichki qiziqish bilan uyg'unlashtiradi.

Faoliyat mahsullarini tahlil qilish: topshiriqlar, ish daftarlari va ijodiy ishlar asosida o'quvchilarning motivatsiyasi tahlil qilindi.

Olingan natijalar sifat va miqdoriy tahlil usullari yordamida qayta ishlanib, foiz ko'rsatkichlari bilan umumlashtirildi.

2. Natijalar (Results)

O'quvchilarning 62% o'qishga baho olish, o'qituvchini mamnun qilish yoki otanonaning e'tirofi orqali rag'batlantirilishini bildirgan.

23% o'quvchilarda ijtimoiy motiv — sinfdoshlar orasida e'tirof qozonish ustun.

Faqat 15% o'quvchilarda ichki motiv — bilim olishga bo'lgan qiziqish barqaror.

Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, dars jarayonida o'yin elementlari, muammoli vazifalar va mustaqil topshiriqlar qo'llanganda o'quvchilarning faolligi va ichki qiziqishi sezilarli darajada oshgan va natijalarda o'zgarish kuzatildi.

O'quvchilarning 50% o'qishga baho olish, o'qituvchini mamnun qilish yoki otanonaning e'tirofi orqali rag'batlantirilishini bildirgan.

10% o'quvchilarda ijtimoiy motiv — sinfdoshlar orasida e'tirof qozonish ustun.

Faqat 40% o'quvchilarda ichki motiv — bilim olishga bo'lgan qiziqish barqaror.

Motiv turi	Foiz (%)	O'zgarish foiz (%)
Tashqi motivi	62	50
Ijtimoiy motivi	23	10
Ichki motivi	15	40

3. Muhokama

Olingan natijalar boshlang'ich maktab yoshida o'quv motivatsiyasining asosiy harakatlantiruvchi kuchi tashqi rag'batlar ekanligini tasdiqlaydi. (Vygotskiy, 1978; Elkonin, 1989). Tashqi rag'batlar orqali yaratilgan o'quv istagi dars mazmuni o'quvchi uchun shaxsiy ahamiyatga ega bo'lganida ichki motivatsiyaga aylanadi (Leontev, 1978; Deci & Ryan, 1985).

Lekin o'quvchilarda dars jarayonida o'tkazilgan mashg'ulotlardan so'ng ularda ichki motiv oshganligini ko'rishimiz mumkun. Shu bilan birga, Bruner (1961) ta'kidlashicha, kashfiyot asosida o'rganish orqali o'quvchilarda bilishga bo'lgan ichki qiziqish kuchayadi.

O'quvchilar bilimni tayyor holatda qabul qilmay, mustaqil izlanish va tajriba orqali o'zlashtirganda motivatsiya barqarorlashadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, faqat tashqi rag'batlarga tayanib o'qish uzoq muddatli samaradorlikni ta'minlamaydi. Shu sababli boshlang'ich sinf darslarida tashqi motivlarni ichki motivatsiya bilan uyg'unlashtirish muhim hisoblanadi.

Amaliy tavsiyalar:

O'quvchilarning qiziqishi va ehtiyojlariga mos topshiriqlar berish;

O'yinli va muammoli vazifalar orqali faollikni rag'batlantirish;

Muvaffaqiyatlarni doimiy e'tirof etish;

Mustaqil fikrlash va tanlov imkoniyatini berish.

Xulosa

Boshlang'ich maktab yoshidagi o'quvchilarda o'quv motivatsiyasi dastlab tashqi rag'batlar (baho, o'qituvchi va ota-onaning e'tirofi, ijtimoiy maqom) asosida shakllanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning aksariyati dastlabki motivatsiyani ushbu tashqi omillar orqali oladi. Biroq ta'lim jarayoni to'g'ri tashkil etilganda, tashqi rag'batlar ichki motivatsiya — bilim olishga bo'lgan qiziqish, mustaqil izlanish va shaxsiy maqsadlarga intilish bilan almashadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ichki motivatsiya quyidagi shartlar bilan shakllanadi: o'quvchilarga mustaqil tanlov va qaror qabul qilish imkoniyatini berish, o'yin va muammoli topshiriqlar orqali faollikni rag'batlantirish, kichik muvaffaqiyatlarni doimiy e'tirof etish hamda guruh ishlari va hamkorlikni rivojlantirish. Shu tarzda, boshlang'ich maktab yoshidagi o'quvchilarda o'quv motivatsiyasining barqaror va ongli shakllanishi ta'minlanadi.

Natijada, tashqi motivlarni ichki motivlarga aylantirish pedagogik jarayonning muhim omili bo'lib, o'quvchilarning keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning natijalari boshlang'ich sinf pedagoglari uchun dars jarayonini yosh psixologiyasi va motivatsiya mexanizmlarini hisobga olgan holda samarali tashkil etish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- G'oziyev E. (2010) Faoliyat va xulq-atvor motivatsiyasi
- G'oziyev E. (2014) Yosh davrlari psixologiyasi
- G'oziyev E. (2014) Ontagenez psixologiyasi
- Bruner, J. S. (1961). The act of discovery. *Harvard Educational Review*, 31(1), 21–32.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum.
- Elkonin, D. B. (1989). *Psixologiya detstva [Psychology of childhood]*. Moskva: Pedagogika.
- Leontev, A. N. (1978). *Deyatel'nost, soznanie, lichnost [Activity, consciousness, personality]*. Moskva: Politizdat.
- Markova, A. K. (2005). *Psixologiya motivatsii u shkolnikov [Psychology of motivation in schoolchildren]*. Moskva: Nauka.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.